

SCHWEITZER Gábor

DOI: 10.15170/DIKE.2024.08.01-02.08

tudományos főmunkatárs, HUN-REN TK JTI
egyetemi tanár, NKE ÁNTK*

**Az új közjogi irány – Az 1933 utáni németországi nemzetiszocialista alkotmányjogi
változások visszhangja a korabeli magyarországi alkotmányjog-tudományban¹**

The New Direction of Public Law – The Echo of German National Socialist Constitutional Law in Hungary's Legal Discourses

The National Socialist Party came to power in Germany in 1933. After that, Germany's constitutional system was reformed based on the principles of National Socialism. The representatives of Hungarian constitutional law at the time showed an intense interest in the new totalitarian state systems, including Nazi Germany's so-called new direction of public law. In the examined period, mainly the studies of István Egyed, professor of public law at the Technical University of Budapest, István Csekey, professor of public law at the University of Szeged, and Béla Török, clerk of the royal court, mainly presented the public law institutions of National Socialist Germany. Their objective went beyond the description and characterization of the constitutional solutions of totalitarian state systems, as they also sought an answer to the question of what the relationship is between the historically based Hungarian constitution and the public law solutions of totalitarian systems. The closer Hungary got to Nazi Germany in a political sense, the more pressing these questions arose. Is there an overlap between the concept of the historical constitution of Hungary and the new direction of public law? If there is, then why is there, and if not, would it be necessary to take over certain institutions? Is there a necessity to reform the historical constitution of Hungary under the influence of the new public law direction? If not, why not, and if so, how should the historical constitution of Hungary move in the direction of new public law solutions? The following paper would like to review mainly these questions.

Keywords: Germany, Hungary, national socialism, totalitarian state, authoritarian state, constitutional law, historical constitution, science of constitutional law

1. Bevezetés

Az 1917 és 1937 közötti évtizedekben a következő európai államokban jöttek létre – eltérő politikai, társadalmi és gazdasági okok miatt – tekintélyelvű rendszerek, illetve fasiszta, nemzetiszocialista, vagy kommunista irányvonalat követő totális diktatúrák: Oroszország, Magyarország, Törökország, Olaszország, Spanyolország, Bulgária, Litvánia, Lengyelország, Portugália, Jugoszlávia, Németország, Ausztria, Észtország, Lettország, Görögország, Románia.²

* ORCID ID: 0000-0003-0792-7864.

¹ A tanulmány az OTKA (K 143008 sz. Magyarország történeti alkotmánya egykor és ma), valamint a HUN-REN (KSZF-15/2023. sz. Magyarország történeti alkotmánya egykor és ma) támogatásával készült.

Noha a felsoroltak között aligha találunk két teljesen azonos politikai, illetve alkotmányos rendszert, létrejöttükben közös vonásként szerepet játszott a parlamenti demokráciától történő eltávolodás, illetve a parlamentáris megoldások visszautasítása.³

A korabeli magyarországi alkotmányjog-tudomány képviselői intenzív érdeklődést mutattak a tekintélyelvű, illetve diktatórikus államok új közjogi iránynak nevezett alkotmányjogi megoldásai iránt. A vizsgált időszakban főként *Egyed István* (1886–1966)⁴, a budapesti műszaki és közgazdasági egyetem közjogász-professzora, *Csekey István* (1889–1963)⁵, a szegedi, majd kolozsvári politika-, illetve közjogász-professzora, továbbá *Török Béla* (1914–2012), királyi törvényszéki jegyző tanulmányai foglalkoztak az új államrendszerek jellemző közjogi intézményeivel. Érdeklődésük középpontjában az 1933 utáni Németország alkotmányjogi berendezkedésének bemutatása helyezkedett el. Célkitűzésük bizonyos tekintetben túl is mutatott a közjogi változások bemutatásánál, hiszen arra a kérdésre is választ kerestek, hogy milyen viszony alakítható ki a történelmi alapú magyar alkotmány és a totalitárius, illetve autoriter rendszerek közjogi megoldásai között. Minél közelebb került Magyarország politikai értelemben a nemzetiszocialista Németországhoz, annál szorongatóbban merültek fel ezek a kérdések is. Vajon van-e átfedés Magyarország történelmi alkotmánya és az új közjogi irány felfogása között? Ha van, akkor miért van, ha pedig nincs, akkor vajon szükséges lenne-e bizonyos intézmények átvétele? Reformra szorul-e egyáltalán Magyarország történelmi alkotmánya? Ha nem, akkor miért nem, ha pedig igen, akkor vajon az új közjogi megoldások irányába kell-e elmozdulnia a jogalkotónak?

2. A parlamentáris államtól a totális államig

Egyed István a legelső között mutatta be a nemzetiszocialista Németország formálódó jogszemléletét és alkotmányos berendezkedését. Miután 1933 őszén a német nemzetiszocialista jogászszövetség meghívása folytán részt vehetett a lipcsei jogászgyűlés (*Jurisetentag*) rendezvényein, „első kézből” informálódhatott. Egyik cikkében mindenekelőtt megpróbálta szétosztatni azokat a félelmeket, amelyek arról szóltak, hogy a nemzetiszocialista párt hatalomra kerülése a joguralom teljes megtagadását vonja maga után.⁶ A náci jogászgyűlésen elhangzott kijelentésekre hivatkozva állította, hogy a nemzeti szocializmus nem ellensége a jognak, hiszen „jogállamot akar építeni annak minden követelményével.”⁷ A nemzeti szocializmus nem önkényt, hanem jogrendet akar. Ennek alátámasztására hivatkozott a hivatásos tisztviselőség visszaállításáról szóló törvényre, amely nem adott felhatalmazást a kormány számára az elbocsátandó tisztviselők kiválogatása tekintetében, hanem kifejezetten megnevezte azokat a tisztviselő-csoportokat, amelyeket nyugdíjazni kell, vagy el kell bocsátani a közszolgálatból. A formálódó új jogrendszert a cikk szerzője a bírói függetlenség barátjaként mutatta be, ugyanis *Hans Frank* igazságügyi miniszter a jogászgyűlésen azt nyilatkozta, hogy a náci Németország tiszteli a bírói függetlenséget, hiszen „a nemzeti szocializmus elég erős ahhoz, hogy elbírja a független bírakat”. A beszámoló szerint a formálódó „új jogi világnézet” középpontjában az antiszemita alapú faji szemlélet áll, ami a német nép fajtisztaságának

² Lásd ORMOS, Diktatúrák keletkezése Európában 169–170.

³ ORMOS, Diktatúrák keletkezése Európában 170–171.

⁴ KOI, Egyed István élete és munkái 1–12.

⁵ JUSZTINGER, Csekey István 23–36.

⁶ EGYED, A német nemzeti szocializmus jogszemlélete 353.

⁷ EGYED, A német nemzeti szocializmus jogszemlélete 353.

fenntartására, valamint a német faj védelmére és fejlesztésére törekszik.⁸ A közérdek ugyanakkor vezető szerepet tölt be a nemzeti szocializmus jogrendszerében, hiszen az individuális, liberális világfelfogással szemben a nemzetiszocialista elgondolás kiindulópontja a nép, vezérelve pedig a kötelesség és a közérdek.⁹ A nemzeti szocializmus egyik legfőbb törekvése arra irányul, hogy „nemzeti jogot” alakítsanak ki, aminek érdekében az „ősgermán jog” intézményeihez keresik a visszatérés lehetőségét.¹⁰ A formálódó új jogi felfogás ugyanakkor nem barátja a parlamentarizmusnak, egyúttal azt hirdeti, hogy a demokrácia eszméje idegen a néptől, „mert összecséréli a népet a tömeggel.”¹¹ A parlamentarizmust ugyan (még) nem szüntették meg, de a „nemzeti kormánynak” olyan széleskörű felhatalmazást biztosítottak, „amely a birodalmi gyűlés működését jórésztben feleslegessé tette.”¹² Mindezek következtében olyan tekintélyre van szükség, amely „felüláll a korszakem hullámain”, továbbá amelyben minden polgár bíz, mert kizárólag a nép javát akarja. A demokrácia határozatlan irányú és vezetés nélküli korszakát határozott politikai vezetésnek kell felváltania, amelyet a nemzetiszocialista párt és annak vezére képes biztosítani.¹³ Egyed István arra is rámutatott, hogy a náci párt kivételével valamennyi politikai párt működését megszüntették Németországban, miközben a nemzetiszocialista párt kezében összpontosult minden közhatalom. „Ez a párt kezébe vette a teljes állambatalmat és ezzel megszünt párt lenni; ő maga az állam.”¹⁴ Az új rendszer ugyanakkor a német tagállamok különállását is megszüntette, vagyis lényegében felszámolta az állam föderatív államszerkezetet.

Egyed István egyik írását azzal a gondolattal zárta, hogy csak vázlatosan ismertette a nemzeti szocializmus jogszemléletének alapelveit és tartózkodott minden bírálattól.¹⁵ Valószínűleg jóval nagyobb szolgálatot tett volna az olvasóközönség számára, ha nem tartózkodik a bíráló megjegyzésektől, hiszen a mégannyira vázlatosan is bemutatott nemzetiszocialista jogszemlélet és hatalomgyakorlás vészjósló perspektíváihoz kétség sem férhetett.

A későbbiekben is foglalkoztatta Egyed Istvánt a parlamentarizmus válságának korabeli narratívája, valamint a liberális demokrácia intézményeiből történő kiábrándulás miatt létrejövő totalitárius diktatúrák és az autoriter rendszerek közjogi megoldásai. Ezeket az intézményeket a magyar alkotmányos berendezkedéssel hasonlította össze. Az 1930-as évek közepén közzétett tanulmányokban a totalitárius államrendszerek prototípusának tekintett olasz fasizmus és német nemzeti szocializmus közjogi intézményei mellett az összehasonlító módszer alkalmazásával azoknak az államoknak a közjogi intézményeire is hivatkozott, amelyek autoriter jellegű átalakításokat hajtottak végre alkotmányaikon. Az új közjogi szemlélet jellemző vonásaiként Egyed István az alábbiakat emelte ki: az államfő hatalmának megerősítése, a parlamentarizmus és pártrendszer háttérbeszorulása, a népképviselői rendszer helyett a hivatásrendi (korporatív) képviselő gondolatának térhódítása, a mentelmi jog korlátozása, a közigazgatás központosítása, a kormány képviselői szervektől való függetlenítése, valamint a kormány széleskörű jogalkotási

⁸ EGYED, A német nemzeti szocializmus jogszemlélete 355.

⁹ EGYED, A német nemzeti szocializmus jogszemlélete 355.

¹⁰ EGYED, A német nemzeti szocializmus jogszemlélete 355.

¹¹ EGYED, A német nemzeti szocializmus jogszemlélete 355.

¹² EGYED, A harmadik német birodalom alkotmánya 2.

¹³ EGYED, A német nemzeti szocializmus jogszemlélete 356.

¹⁴ EGYED, A harmadik német birodalom alkotmánya 2.

¹⁵ EGYED, A német nemzeti szocializmus jogszemlélete 356.

hatalommal való felruházása.¹⁶ A továbbiakban arra is rámutatott, hogy az új közjogi irány által elutasított eszmékkel és intézményekkel szemben bizonytalan és kiforratlan jelszavak sorakoznak fel. Ezek közé sorolta a tekintélyelvű kormányzatot, az egypártrendszert, valamint a fajkultuszt is. Arra is emlékeztetett, hogy a parlamentarizmust felváltó tekintélyelvű kormányzat nemcsak általánosan elismert vezért, hanem „*alávetésre hajlamos tömeget*” is kíván.¹⁷ Úgy vélte, hogy a magyar lélek „*kritikai berendezésétől*” idegen az olyan tekintélyi kormányzat, amely az önálló gondolkodást megsemmisíti és a politikai bírálatot is kiszorítja.¹⁸ Magyarországnak az 1918–1919. évi polgári demokratikus, majd kommunista forradalmak bukása után nem volt szüksége „*idegen jelszavakra*”, hanem az ország különleges viszonyainak megfelelően jártak el. „*Ez a politika: a hungarizmus, amely megfelel a fasiszmusnak vagy hitlerizmusnak, de teljesen eredeti és magyar. Csak ez lehet ezután is a vezetőnk.*” Egyed István helytelennek tartott minden olyan közjogi reformkezdeményezést, amely a magyar közjogi dogmatika által fontosnak tekintett jogfolytonosságot megszakítja és a jogfejlődést diktatórikus irányba tereli.¹⁹ Egyik másik tanulmányában pedig kifejezetten arra hivatkozott, hogy az új közjogi irány körvonalait valószínűleg Magyarország látta meg elsőként, amikor az I. világháborút követő forradalmak bukása után az ún. keresztény nemzeti gondolat jegyében szervezték újjá Magyarországot. Ennek a régi alapokon nyugvó új programnak a nacionalizmus és a kereszténység volt a két alappillére.²⁰ Egyik tanulmányában a kérdést is felvetette, vajon szükséges-e a magyar alkotmány reformja, különös tekintettel az új közjogi irányt jellemző újrendiségre és tekintélyelvűre? Úgy vélte, hogy Magyarországon kevésbé mélyült el a parlamentarizmus válsága, mint azokban az országokban, amelyek a parlamentarizmus „*elfajulásának*” ellenhatásaként fordultak a diktatórikus megoldások felé. Egyed István szerint óvakodni kell az új közjogi irány megoldásainak idealizálásától, nehogy a közvélemény elveszítse az alkotmányosságba és a jogállamiságba vetett hitét.²¹

Miközben Egyed István igyekezett óvatosan fogalmazni a diktatórikus irányváltás indokoltságát illetően, még egyik 1939-ben közzétett tanulmányában is a fasiszmust és a hitlerizmust azonosította a követendőnek tekintett és hungarizmusnak nevezett alkotmánypolitikai irányvonalat.²² A hungarizmus kifejezés használata amiatt felettébb problematikus, mert a korabeli Magyarországon a nemzeti szocialista politikai mozgalmak, különösen a Szálasi Ferenc által vezetett nyilaskeresztes párt használták ideológiájuk megnevezéseként a hungarizmust, vagy hungarista kifejezéseket.²³

Egyed István szóhasználata és véleménye csak a II. világháború éveiben, a fasiszta és náci terror tombolásának tetőfokán módosult. A korábbi alkotmányjogi munkák összegzéseként 1943-ban közzétett „*A mi alkotmányunk*” című kötetében ugyanis már egyértelműen hangsúlyozta a fasiszta és nemzetiszocialista rendszerek, illetve a magyar alkotmányos berendezkedés közötti különbségeket. Függetlenül attól, hogy Magyarországot szoros „*érdekközösség és barátság*” fűzi a náci Németországhoz és a fasiszta Olaszországhoz, ez a kapcsolat nem lehet befolyással a magyar

¹⁶ EGYED, Az új államrendszerek és a magyar alkotmány 550.

¹⁷ EGYED, Az új államrendszerek és a magyar alkotmány 550.

¹⁸ EGYED, Az új államrendszerek és a magyar alkotmány 563–564.

¹⁹ EGYED, Az új államrendszerek és a magyar alkotmány 566.

²⁰ EGYED, Új irány a modern alkotmányokban 61.

²¹ EGYED, Reformra szorul-e a magyar alkotmány? 73.

²² EGYED, Totális közjog és magyar alkotmány 208.

²³ PAKSA, Szálasi Ferenc és a hungarizmus.

állam belső rendjére. „A magyar nemzet mindig az alkotmányosság népe volt (...). Más nemzetek történetében az abszolutizmus rendszerint több-kevesebb szerepet játszott és sokszor nem dicstelen korszakoknak volt kerete; bennünket egész nemzeti múltunk az abszolutizmus elleni küzdelemre kötelez. A magyar gondolkodástól a diktatúra mindig idegen volt (...).²⁴

Egyed István új közjogi irányról szóló írásai összességében azt sugallták, hogy a tengelyhatalmakkal kialakított katonai, gazdasági és politikai érdekszövetségnek nem kell feltétlenül kiterjednie a magyar alkotmányos rendszer átalakítására, miközben elismert bizonyos átfedéseket a magyar alkotmányos berendezkedés és az új államrendszerek közjogi megoldásai között.

A korabeli magyarországi alkotmányos helyzetet Egyed István mindazonáltal a valóságosnál kedvezőbb színben tűntette fel. A honvédelemről szóló 1939. évi II. törvény ugyanis a kormányzat számára háború, vagy háborús veszély esetén olyan mértékű kivételes hatalmat biztosított, amely erőteljesen korlátozta a parlament jogalkotási hatáskörét. Az 1938-tól kezdődően elfogadott zsidóellenes törvények pedig vallási, illetve faji alapon korlátozták magyar állampolgárok százezreinek alapvető polgári és politikai jogait. A jogcsorbító törvényekkel szemben egyébként Egyed István nem lépett fel határozottan. Álláspontja szerint ezek a rendelkezések a magyar állam keresztény jellegének fenntartását, a „fajtisztaság megővését”, valamint „a többség vezető szerepének biztosítását” irányozták elő.²⁵

Egyed István irodalmi hagyatéka őrzi az 1943 őszén írt „Magyarország történeti alkotmánya” című publikálatlan tanulmányt, amelyben a korabeli magyar alkotmány alapelveit és alapintézményeit mutatta be. A szerző szándéka arra irányult, hogy a magyarság, illetve a magyar állam kárpát-medencei vezető szerepét alkotmányjogi érvekkel támassza alá. A vezető szerep betöltéséhez szorosan kapcsolódott a területi revízió kérdése is. A két világháború közötti magyar külpolitika a versailles-i békerendszer revíziójára irányult. Legfőbb célként a Magyarországtól az I. világháborút követően elcsatolt területek visszaszerzését tűzték ki. Ebben a törekvésben 1938-tól, az ún. első bécsi döntés elfogadásától Magyarország bizton számíthatott a fasiszta, illetve nemzetiszocialista tengelyhatalmak támogatására. Egyed István feltehetően emiatt tartotta fontosnak hangsúlyozni, hogy hivatalosan Magyarország a tengelyhatalmak átmeneti sikereket elérő támogatásától függetlenül sem hódolt be a szélsőséges irányoknak. „A magyar állam 1938-tól olasz és német támogatásnak köszönhetően ugyan elszakított területe egyes részeinek visszatértét, de függetlenségét és szellemi önállóságát ennek ellenére és ekkor sem bocsátotta áruba. Amint ellenállt a kis-entente minden nyomásának, úgy igyekezett a német befolyásokat is a lehetőségig elhárítani és a legkisebbre csökkenteni; a magyarság vezető rétege az ellenséges világnézetek harcában a középúton nyugodt szemlélő maradt, s legfeljebb a legalsóbb osztályok és a fajilag idegen csoportok hódoltak be átmenetileg a szélsőséges irányoknak.”²⁶ Helyzetértékelése ezúttal is kedvezőbbnek tűnt a valóságosnál.

Egyed Istvánhoz hasonlóan Csekey István is többször tekintette át a tekintélyelvű államok, valamint a nemzetiszocialista Németország közjogi berendezkedését. Az autoriter államok egyik legfőbb jellemzőjét Csekey István szintén abban látta, hogy az egyéni jogok biztosításával szemben a közösségi eszmét helyezték előtérbe, aminek következtében az egyént csupán a nemzet tagjaként vették figyelembe. A tekintélyállam tehát az individualizmus helyett az univerzalizmust

²⁴ EGYED, A mi alkotmányunk 361.

²⁵ EGYED, A mi alkotmányunk 159.

²⁶ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára, Ms 10. 734/1.

részesítette előnyben. A cél a közösség, amelyben az egyén csupán az eszköz szerepét tölti be.²⁷ A tekintélyállamban ugyanakkor olyan vezetés valósul meg, amely „a nemzet elitjét” állítja a „nemzeti munka” élére, aminek következtében a végrehajtó hatalom a törvényhozó hatalom rovására erősödött meg.²⁸

Csekey István arra is rámutatott, hogy Magyarország a modern tekintélyállamok létrejötte előtt honosította meg az ezekre az államokra jellemző hivatásrendi (korporatív) képviselőket az országgyűlés felsőházáról szóló 1926. évi XXII. törvénycikk keretei között. A törvény rendelkezései értelmében egyes szakmai kamarák, illetve érdekképviselői szervek felsőházi tagsághoz jutottak. Azaz nincs akadálya annak, hogy a rugalmas – vagyis jogalkotási értelemben könnyen módosítható – történelmi alkotmány mellett Magyarország átvegye azt, ami a kialakuló világ új rendjében maradandó értéknek látszik. Ezzel együtt úgy vélte, hogy az „ezer év tűzpróbáját” kiállt magyar alkotmányt nem indokolt idegen eszmék kedvéért feláldozni, már csak amiatt sem, mert a magyarországi közjogi berendezkedés vonzerejét nem szabad csökkenteni az alkotmányosság és az önkormányzatiság korlátozásával.²⁹

Csekey István 1936-ban megjelenő „A német vezéri állam” című tanulmányában átfogó jelleggel mutatta be az 1933 utáni németországi addigi alkotmányjogi változásait. Rámutatott arra, hogy a nemzeti szocializmus hatalomra kerülését követően formai értelemben ugyan nem helyezték hatályon kívül a Német Birodalom 1919-ben elfogadott ún. weimari alkotmányát, bár nagy jelentőségű alkotmánytörvényekkel mélyreható változásokat eszközöltek rajta. Ezek közé sorolta – a teljesség igénye nélkül – a felhatalmazási törvényt, a népszavazásról szóló törvényt, a párt és az állam egységének biztosításáról szóló törvényt, a birodalom építéséről szóló törvényt, a Német Birodalom államfőjéről szóló törvényt, a birodalmi helytartóról szóló törvényt, a haderő felépítéséről szóló törvényt, a községi törvényt, továbbá a faji szemléletet is érvényre juttató nürnbergi alaptörvényeket. A nürnbergi alaptörvények kapcsán kiemelte, hogy nemcsak a hivatásos tisztviselői kart és a véderőt, hanem a nemzetiszocialista felfogás szerint állami foglalkozásnak tekintett ügyvédi és orvosi kart is megtisztították a „német fajra idegen elemektől”. A nemzetiszocialista forradalom tehát összességében elsöpörte a weimari alkotmány alaptételeinek számító demokráciát, parlamentarizmust, többpártrendszert, föderalizmust és liberalizmust. Ezek helyére új politikai alapelvek léptek: népi gondolat, tekintélyelv, vezérelv, valamint az állam totalitásának elve. A weimari alkotmány helyét tehát a vezéri állam alkotmánya foglalta el.

Az 1933 utáni németországi közjogi változások meghatározó vonásaiként Csekey István a következőket emelte ki.

A német vezéri állam alkotmányában a hangsúly a vezetésre (*Führung*) helyeződött. Miután a vezetés nem a többségen, hanem a tekintélyen alapul, a német államot tekintélyállamnak minősítette.

A klasszikus hatalmi ágak megosztása a német vezéri államban elvesztette jelentőségét, hiszen a törvényhozó hatalom és a végrehajtó hatalom politikai értelemben nem vált el egymástól. Az államhatalom oszthatatlanná és egységessé vált. Ennek az államhatalomnak a megtestesítője pedig 1934 óta az államfői tisztséget a kancellári tisztséggel egyesítő vezér (*Führer*).

²⁷ CSEKEY, A tekintélyállam és a magyar alkotmány 77.

²⁸ CSEKEY, A tekintélyállam és a magyar alkotmány 77–78.

²⁹ CSEKEY, A tekintélyállam és a magyar alkotmány 84–86.

A német vezéri állam totális államnak minősült, mégpedig abban az értelemben, hogy az ember erkölcsi és szellemi életének egyetlen területe sem lehetett független az államtól. A totális állam le akarta győzni az állam és a társadalom ellentétét, visszaállította az államhatalom egységét, továbbá egyetlen politikai szervezetet, a nemzetiszocialista pártot tette meg a politikai akarat kizárólagos kifejezőjévé.

Csekey István tanulmánya kendőzetlenül mutatta be a Németországban bekövetkezett nemzetiszocialista közjogi átalakulást. Nem táplált illúziókat, hogy milyen következményeket vonna maga után, ha a magyar közjogi rendszer hasonló megoldásokat venne át.

1943-ban megjelenő „*Magyarország alkotmánya*” című kötetében *Csekey István* kifejezetten amellet érvelt, hogy Magyarország történeti alkotmányának a saját ősi alkotmányos intézményeit kell továbbfejlesztenie, és semmi szüksége nincs arra, hogy „idegen kísérleteket” importáljon. Véleménye szerint amúgy a fasizmus és a nácizmus is az olasz, illetve a német nemzeti múlt intézményeiből fejlesztette ki az új állami és társadalmi életformákat.³⁰ A szerző tehát óvatosan arra törekedett, hogy elhatárolja egymástól a történelmi alapú magyar alkotmányt a fasiszta és nemzetiszocialista közjogi megoldásoktól.

Csekey István ugyanakkor határozottan szembehelyezkedett a fajelmélettel. A nemzetet ugyanis nem faji alapú közösségnek, hanem történelmileg kialakult szellemi, kulturális közösségnek tekintette. Véleménye szerint a magyarság megtagadását jelentené, ha a magyarságot faji elemekre bontanák.³¹ Visszásnak tűnik ugyanakkor, hogy megértéssel kommentálta a jogegyenlőség elvével éles ellentétben álló faji törvényeket. Az 1938 óta elfogadott ún. zsidótörvények vallási és faji szempontból lényegesen korlátozták az állampolgári jogegyenlőség elvét, illetve a zsidónak minősülő állampolgárok polgári és politikai jogait. A diszkriminatív törvények közé tartozott a keresztények és zsidók házasságát tilalmazó 1941. évi XV. törvénycikk is, ami *Csekey István* szavai szerint arra irányult, „*hogy megővja a magyar faját a zsidókkal való további vérkeveredéstől.*”³² Miközben *Csekey István* elismerte, hogy a zsidókra vonatkozó rendelkezések ellenkeznek a jogegyenlőség elvével, elfogadta a jogcsorbító rendelkezések lehetséges célkitűzését. A jogi szabályozást ugyanis az a szempont vezette, hogy a zsidók a társadalmi és a gazdasági életben ne érvényesülhessenek számarányuknál nagyobb mértékben és ne foglalhassanak el irányító pozíciókat sem. *Csekey István* véleménye szerint a jogegyenlőség formális követelményének felfüggesztésével az állam végső soron azt célozta, hogy a tényleges egyenlőség érvényesülése elől hártson el néhány kirívó akadályt.³³

Magyar Zoltán, a közigazgatás-tudomány nemzetközileg elismert kutatója, 1935 elején abból a célból tartózkodott Németországban, hogy a közigazgatás területén a nemzeti szocialista hatalomátvételt követő átalakulást tudományos szempontból tanulmányozza. Magyarországra visszaérkezve „*A Német Birodalom belső átalakulása és közigazgatásának újabb fejlődése*” címmel nagy érdeklődéssel kísért előadássorozatot tartott a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán, amelynek során az állam- és közigazgatást érintő változások mellett az alkotmányjog területeire vonatkozó radikális módosításokat is áttekintette.³⁴ Egyik előadása azt az utat vázolta fel, hogy milyen alkotmányjogi intézkedésekkel számolták fel a weimari alkotmányt,

³⁰ CSEKEY, Magyarország alkotmánya 20–21.

³¹ CSEKEY, Faj és nemzet 14.

³² CSEKEY, Magyarország alkotmánya 225.

³³ CSEKEY, Magyarország alkotmánya 226.

³⁴ N. N., Előadások a harmadik birodalomról a budapesti egyetemen 9.

illetve építették ki a Führer-államot.³⁵ Magyary arra mutatott rá, hogy a nemzeti szocialista párt új alkotmány elfogadása helyett incidentaliter – esetlegesen – módosította a weimari alkotmányt. A demokratikus alkotmányos berendezkedést és a föderatív államszerkezetet felszámoló rendelkezések közül a parlament törvényalkotási jogkörét lényegében megszüntető felhatalmazási törvény, valamint a birodalom egységesítését (a „*Gleichschalt*”-ot) megvalósító törvény elfogadását, továbbá a helytartóságok megalkotását, illetve a helytartók kinevezését, valamint a birodalmi elnöki és a birodalmi kancellári tisztség összevonását emelte ki. Ez utóbbi intézkedés által vált Adolf Hitler Németország „*életfogytiglani Führerjévé*”, aminek következtében egyidejűleg már négy alapvető jelentőségű funkciót töltött be: a nép, illetve a párt vezetője, kancellár és államfő, valamint legfelsőbb hadúr.³⁶ Ezzel be is fejeződött a *Führerstaat* kiépítése, aminek következtében Németországban egyetlen ember akarata érvényesülhet: a *Führeré*. Ettől a hatalomegyesítéstől függetlenül Magyary úgy látta, hogy nem „*fejedelmi abszolútizmus*” valósult meg a náci Németországban, hiszen „*Hitler és a birodalom viszonya nem az uralkodó és alattvaló viszonya, hanem a vezér és a követőké*”, aminek alátámasztásaként a bizalmi kérdésként felmerülő népszavazások intézményére hivatkozott.³⁷

Az előadások alapján úgy tűnik, Adolf Hitler személyisége Magyary Zoltánt is rabul ejtette. „*Hitler személyes varázsa (...) nagy mértékben egyéniségének jellemvonásaiból, politikai tehetségének megnyilvánulásából következik. Ez az egyszerű ember, aki örvezetéből a német birodalom közigazgatásának és államának feje lett, soha semmiféle rossz megítélésre okot nem adott, soha semmiféle gáncot róla hallani, sem olvasni nem lehetett.*”³⁸

Magyary Zoltán egyetlen területen, a közigazgatás átalakítása terén érzékelt határozott visszalépést a weimari alkotmány korszakához képest. Miután a nemzeti szocialisták a tagállamok önállóságát megszüntették, egyúttal nekifogtak az egységes közigazgatás kiépítéséhez, Magyary Zoltán mindössze „*a Führeri elv érvényesítésében*” érzékelt tudatosságot.³⁹ A népképviselő kikapcsolásával a vezető tisztségviselő mellé tanácsadó kollégiumokat állítottak, amelyek tagjai nem választás, hanem kinevezés útján nyerték megbízatásukat. A „III. Birodalom” közigazgatását átalakító intézkedések kapcsán Magyary Zoltán úgy értékelte, hogy a szakszerűség tekintetében nem mutatkozott haladás „*a régi állapothoz képest*”, aminek legfőbb okát abban látta, nagyon sok új szerv kapcsolódott be a közigazgatásba, továbbá „*sziporodott a személyzet, sőt szaporodott a propaganda*” is, a birodalom rengeteg hatáskört vont magához, amit „*meglehetősen szubjektív módon*” valósított meg. Példaként Hermann Göring tisztségeire hivatkozott, aki egyidejűleg volt porosz miniszterelnök, birodalmi légügyi miniszter, a birodalmi erdőügyek vezetője, a porosz titkos rendőrség főnöke, valamint összbirodalmi szinten a színházak vezetője.⁴⁰ Ez volt tehát az egyetlen kritikus észrevétel Magyary Zoltán részéről.

Miközben az előadások tartalmáról a napisajtó annak idején beszámolt, a Magyary Zoltán hagyatékának tekintélyes hányadát őrző Magyary Archívumban „*A német közigazgatás fejlődése*” címen fellelhető az előadássorozathoz készült jegyzetek jelentős része. A mintegy 150 cédula az

³⁵ N. N., Hogyan lett a weimari alkotmányból Führerstaat? 4.

³⁶ N. N., Hogyan lett a weimari alkotmányból Führerstaat? 4.

³⁷ N. N., Hogyan lett a weimari alkotmányból Führerstaat? 4.

³⁸ N. N., Magyary professzor előadása Hitler egyéni varázserejéről 2.

³⁹ N. N., Magyary professzor előadása 4.

⁴⁰ N. N., Magyary professzor előadása 4.

előadások tematikája szempontjából releváns törvényi és jogszabályi rendelkezéseket, (szak)irodalmi kivonatokat, valamint *Magyary Zoltán* vázlateit tartalmazza.⁴¹

3. Közérdek versus jogegyenlőség?

Az új közjogi irány felfogásával kompatibilis faji törvények alkotmányjogi igazolására *Szontagh Vilmos*, a miskolci evangélikus jogakadémia professzora, valamint *Kaas Albert*, a budapesti műszaki és közgazdasági egyetem közjogász professzora korabeli tanulmányai tettek kísérletet.⁴²

A II. zsidótörvényként ismert 1939. évi IV. törvénycikk alkotmányosságával összefüggő kérdéseket *Szontagh Vilmos* előbb hírlapi cikkben, utóbb tanulmányban vizsgálta meg. Álláspontja szerint akkor merülhet fel bármilyen törvénnyel szemben az alkotmányellenesség kérdése, ha az adott törvény rendelkezései nincsenek összhangban az elfogadás időpontjának alkotmányszemléletével. Ebben a megközelítésben nem tekintette alkotmányellenesnek az 1939. évi IV. törvénycikket, hiszen rendelkezései összhangban álltak a kor alkotmányszemléletével. A zsidó emancipációt biztosító 1867. évi XVII. törvénycikk elfogadása idején még a „liberális alkotmányszemlélet” dominált, ellenben az 1939. évi IV. törvénycikk meghozatalakor már a „nacionalista alkotmányszemlélet” volt az irányadó. A nacionalista alkotmányszemlélet pedig nem tűrte osztályok, rendek, fajok öncélú érvényesülését a „nacionalizmus ideálja”, valamint „a nemzeti államiság” rovására.⁴³ Tehát megítélése szerint nem az 1939. évi IV. törvénycikk tekinthető alkotmányellenesnek, hanem az a liberális jogállapot, amelynek megszüntetésére maga az 1939. évi IV. törvénycikk irányult. Kissé részletesebben fejtette ki ugyanezeket a nézeteket „A zsidótörvény jogtudományos szemléletben” címmel 1939-ben megjelent tanulmányában, amelyben különbséget tett alaki és anyagi értelemben vett alkotmányellenesség között. Véleménye szerint anyagi értelemben akkor tekinthető alkotmányellenesnek egy törvény, ha az alakilag kifogástalan törvény rendelkezései tartalmilag ellenkeznek „valamely előző írott vagy íratlan alkotmányi jogtétellel”. Ám miután az „alkotmány szelleme” koronként változik, ennek következtében az 1939. évi IV. törvénycikkkel szemben nem hozható fel alkotmányellenességre alapozott kifogás. Azt azonban elismerte, hogy a zsidó lakosság a jogegyenlőséget megszüntető rendelkezések következtében a korábbi jogállapothoz képest hátrányos helyzetbe kerül, így érdeksérelme „vitán felül áll”.⁴⁴ Tanulmányában *Szontagh Vilmos* a zsidóságot olyan „fajilag elkülönült népcsoportnak” tekintette, amelynek az állami és társadalmi életre való veszedelmességét a népcsoport tagjainak sajátos faji ideológiájából eredő öncélú tevékenységében látta.⁴⁵

Kaas Albert 1938-ban megjelent tanulmánya a jogegyenlőség elvének korlátozhatóságát a létért való küzdelem szükségességéből vezette le. Az emberi jogok és a jogegyenlőség elvével szemben ugyanis a létért való küzdelmet döntő jelentőségűnek tekintette. A jogegyenlőséget és az emberi jogokat szerinte az államok csak addig a határig tisztelték, ameddig ezek a jogelvek nem veszélyeztették a közösség egyetemes érdekeit. S amennyiben a valódi közérdek, azaz a *salus rei publicae* megkövetelte, akkor szűkítették a jogegyenlőség elvét. A zsidókérdés is akkor fog

⁴¹ A *Magyary Archivum* nyitó oldalát lásd <https://magyary-archivum.uni-nke.hu>.

⁴² Lásd még: SCHWEITZER, Az alkotmányjog-tudomány képviselőinek reflexiói az ún. zsidótörvényekre 1938–1943 között 77–96.

⁴³ SZONTAGH, A zsidótörvény és a magyar alkotmány 7.

⁴⁴ SZONTAGH, A zsidótörvény jogtudományos szemléletben 3–5.

⁴⁵ SZONTAGH, A zsidótörvény jogtudományos szemléletben 16.

nyugvóponttra jutni, ha a zsidóság lemond arról a helyzeti előnyről, amelyet évtizedeken keresztül élvezett.⁴⁶

Az új közjogi iránynak való behódolást az alkotmányjog-tudomány képviselői közül a leghatározottabban *Molnár Kálmán*, a pécsi tudományegyetem közjogász professzora utasította vissza. A „*Van-e még magyar génusz?*” címen 1938 nyarán megjelenő írásában alkotmánytörténeti alapról kiindulva érvelt a közjogi jellegűnek tekintett magyar és a magánjogi jellegűnek tekintett német állameszme közötti áthidalhatatlan különbségek mellett.⁴⁷ A totális államrendszerek Magyarországon is megkísérelt utánzását pedig amiatt is veszélyesnek tartotta, mert a totális eszméknek történő behódolás az önálló államként való fennmaradás alapjait ingatja meg, hiszen mi szükség lehet önálló magyar államiságra, ha nincs külön magyar „*államszervező génusz*”?⁴⁸ *Molnár Kálmán* tehát a nemzeti függetlenség biztosítékát a nemzeti szellemet, illetve nemzeti jelleget kifejező magyar közjogi intézmények megőrzésében látta. Nem tekinthető véletlennek, hogy a faji törvényekkel szemben a katolicizmus mellett mélyen elkötelezett *Molnár Kálmán* lépett fel sajtó nyilvánossága előtt a legkövetkezetesebben.⁴⁹

A magyarországi alkotmányjog-tudomány művelői közül kevesen vetették fel az új közjogi irány intézményeinek átvételét. A magyar alkotmány és az autoritárius államok alkotmányainak összehasonlításával foglalkozó *Török Béla* jutott arra a következtetésre, hogy több rokon vonás is kimutatható a kétféle alkotmányos szemlélet között. Ám miben is látta *Török Béla* az autoritárius alkotmányok jellegzetes vonásait? Az autoritárius alkotmányok a hatalmi ágak megosztásán és az egyéni alapjogok elvén alapuló alkotmányokat váltották fel. Amíg a parlamentáris alkotmányok középpontjában az egyén állt, addig az autoritárius alkotmány központi kérdése a közösség sorsának alakulására irányult. A liberális jogállam helyébe a totális állam lépett. A szerző véleménye szerint a magyar alkotmányszemléletet és az autoritárius alkotmányszemléletet egyaránt a közjog-politikai irányultság, valamint a „*népi elem*” érvényesítése jellemezte.⁵⁰ További közös vonásként hivatkozott arra, hogy a történelmi alapú magyar alkotmány, valamint az autoritárius államok alkotmánya egyaránt a rugalmas, azaz könnyen módosítható alkotmányok közé tartozik. *Török Béla* a magyar alkotmány fejlődése szempontjából kíváncsúnak is tartotta az autoritárius alkotmány bizonyos, közelebbről meg nem nevezett elveinek szükség szerinti átvételét, azzal a megszorítással, hogy az átvétel során „*a magyar szellem és a magyar állameszme*” érdekeire tekintettel kell lenni.⁵¹ Az átvételt pedig amiatt szükségesnek, mert nem tartotta célravezetőnek a koreszme elleni hadakozást.

4. Alkotmányreform, alkotmányfejlődés vagy alkotmányfejlesztés?

A II. világháború küszöbén a politikum és a közjogtudomány részéről egyaránt felmerült az a kérdés, hogy mennyiben szükséges a történelmi alapokon nyugvó magyar alkotmány reformja, s egyáltalán mi a jelentése az alkotmányreform, az alkotmányfejlődés, valamint az

⁴⁶ KAAS, A zsidókérdés 14.

⁴⁷ MOLNÁR, Van-e még magyar génusz? 3.

⁴⁸ MOLNÁR, Van-e még magyar génusz? 5.

⁴⁹ Lásd: SCHWEITZER, „A tisztességes jogtanár.” Molnár Kálmán pályaképe 169–182.

⁵⁰ TÖRÖK, A magyar és az autoritárius alkotmány 14. Lásd még: TÖRÖK, A tekintélyuralmi rendszerek kérdéséhez 1–13.; TÖRÖK, Az új német alkotmány egyes alapelveiről 70–82.; TÖRÖK, Abriss der Ungarischen Verfassung 1–87.

⁵¹ TÖRÖK, A magyar és az autoritárius alkotmány 15.

alkotmányfejlesztés kifejezéseknek? Az alkotmányreform szükségességét *Teleki Pál* miniszterelnök 1940-ben vetette fel a törvényhozás alsó házának hivatásrendi (korporatív) átalakítását is célzó javaslataival. Az általa összeállított emlékirat ugyanakkor amellet is állást foglalt, hogy az alkotmányreform során Magyarország nem követhet idegen – német, illetve olasz – példákat, hiszen minden népnek a „*saját karaktere*” szerint kell kialakítania az életformáit.⁵² A miniszterelnök külön is hangsúlyozta, hogy a „*totalitárius egypártrendszer*” bevezetését Magyarországon lehetetlenségnek tartja, mert az egypártrendszer „*nem fér össze a magyarságnak rendkívül erős szabadságérzetével*”.⁵³ Noha a *Teleki*-féle elgondolások lekerültek a napirendről, a közjogtudomány képviselői megkísérelték értelmezni az alkotmányreform kapcsán felmerült terminológiai kérdéseket. *Böölöny József*, a pécsi tudományegyetem magántanára arra mutatott rá, hogy az alkotmányreform gondolatának felvetésétől kezdve mindenki egyetértett abban, hogy a tervezett módosítások kizárólag az alkotmány fejlődésének a folyamatát tükrözhetik vissza, és ennek megfelelően nem vezethetnek az alkotmány felforgatásához. Az alkotmányfejlődés mindig természetes úton valósul meg, szemben a mesterséges folyamat eredményeként létrejövő alkotmányfejlesztéssel. Az alkotmányfejlesztést pedig csupán fokozati különbségek választják el az alkotmányfelforgatástól. Az alkotmányfejlődés és az alkotmányfejlesztés között csaknem akkora különbség mutatkozik *Böölöny József* álláspontja szerint, mint a történelmi alkotmány és az írott alkotmány között. A sokszázados fejlődés eredményeként létrejövő történelmi alkotmány esetében minden olyan alkotmányreform, amely nem tükrözi vissza az alkotmány fejlődését, szükségképpen az alkotmány felforgatását jelenti.⁵⁴ A történelmi alkotmány és az alkotmányfejlesztés kérdéseit áttekintő írásában *Csekey István* pedig amellet érvelt, hogy Magyarország rugalmas – vagyis eljárási értelemben könnyen módosítható – történelmi alkotmánya nem akadályozza a „*korszerek újítások*” átvételének, ha ezek az újítások megfelelnek a hazai viszonyoknak, amúgy pedig kiállták az idő próbáját. A nagy koreszmék és világáramlatok hatása a magyar alkotmányon is meglátszik, ám a magyar alkotmány sohasem áldozta fel ősi intézményeit a külföldi eszmék hatása alatt. A kor követelte népi, szociális és gazdasági célok – vagyis lényegében az új közjogi irány jellemvonásai – a magyar alkotmány évszázados intézményeinek megváltoztatása nélkül is megvalósíthatók a történelmi alkotmány rugalmasságának köszönhetően.⁵⁵

5. Összegzés

A két világháború közötti magyarországi alkotmányjog-tudomány képviselői az új közjogi irány megítélését illetően nem képviseltek egységes felfogást, miközben az idő múlásával egyre pontosabban érzékelték az új közjogi irány alkotmányos eszmékre és intézményekre gyakorolt vészjósló hatását. Az új államrendszerek irányelvei közül *Egyed István* az alábbiakat emelte ki: az államfő hatalmának megerősítése, a parlamentarizmus és a pártrendszer háttérbeszorulása, a népképviselési rendszer helyett a rendi (korporatív) képviselés térhódítása, a képviselői összeférhetetlenség szigorítása, a kormány függetlenítése a képviselési szervektől, a kormány

⁵² TELEKI, A korporatív alkotmányreform terve 443–463.

⁵³ TELEKI, A korporatív alkotmányreform terve 443–463.

⁵⁴ BÖÖLÖNY, Alkotmányfejlődés 6.

⁵⁵ CSEKEY, Alkotmány és alkotmányfejlesztés 260–262.

széleskörű jogalkotási hatalommal történő felruházása, a képviselői mentelmi jog korlátozása, valamint a közigazgatás központosítása.⁵⁶

Miközben *Csekey István* és *Egyed István* új közjogi irányról szóló írásai az autochtonnak tekintett magyar alkotmányfejlődésre igyekeztek a hangsúlyt helyezni, abból egymásnak némiképp ellentmondó következtetéseket vontak le. Az autochton alkotmányfejlődés hangoztatása ugyanis nemcsak a totalitárius, illetve autoriter államok közjogi szemléletével szembeni óvatos távolságtartást fejezte ki, hanem annak igazolására is alkalmasnak tűnt, hogy Magyarország a vele szövetséges államokat időben megelőzve vezetett be olyan közjogi reformokat, amelyek az új közjogi irányvonallal lényegében kompatibilisek voltak.

Nyílt konfrontációt az új közjogi irány eszméivel és intézményeivel szemben azonban kevesen vállaltak, pedig az alkotmányjog-tudomány meghatározó képviselőinek egységesen, határozottan és következetesen kellett volna jelezniük az új közjogi irány vállalhatatlanságát és a magyar közjogi hagyományokkal való összeegyeztethetetlenségét.

Felhasznált irodalom és források

- BÖLÖNY József: Alkotmányfejlődés. Magyar Nemzet 1941/21. sz. 6.
- CSEKEY István: A tekintélyállam és a magyar alkotmány. Jog 1936/2. sz. 76–88.
- CSEKEY István: Alkotmány és alkotmányfejlődés. Hírel 1943/5. sz. 257–266.
- CSEKEY István: Faj és nemzet. Szeged 1939
- CSEKEY István: Magyarország alkotmánya. Budapest 1943
- EGYED István: A harmadik német birodalom alkotmánya. Magyar Közigazgatás 1933/50. sz. 1–4.
- EGYED István: A mi alkotmányunk. Budapest 1943
- EGYED István: A német nemzeti szocializmus jogszemlélete. Magyar Szemle 1933/XIX. kötet 4. (76.) szám. 353–356.
- EGYED István: Az új alkotmányok tanulságai. Magyar Közigazgatás 1935/4. sz. 1–3.
- EGYED István: Az új államrendszerek és a magyar alkotmány. Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok 1935/12. sz. 547–566.
- EGYED István: Reformra szorul-e a magyar alkotmány? Katholikus Szemle 1935/2. sz. 65–73.
- EGYED István: Totális közjog és magyar alkotmány. Magyar Szemle 1939/XXXVI. kötet (3.) 143. sz. 201–209.
- EGYED István: Új irány a modern alkotmányokban. Budapest 1935
- JUSZTINGER János: Csekey István (1889–1963). In: KAJTÁR István (szerk.): Pécsi jogászprofesszorok emlékezete (1923–2008). Pécs 2008, 23–36.
- KAAS Albert: A zsidókérdés. Budapest 1938.
- KOI Gyula: Egyed István élete és munkái. Államtudományi Műhelytanulmányok. 2016/12. sz. 1–12.
- MOLNÁR Kálmán: Van-e még magyar génusz? Budapest 1938
- N. N.: Előadások a harmadik birodalomról a budapesti egyetemen. Újság 1935/42. sz. 9.
- N. N.: Hogyan lett a weimari alkotmányból Führerstaat? Újság 1935/62. sz. 4.
- N. N.: Magyary professzor előadása Hitler egyéni varázserejéről. Újság 1935/50. sz. 2.
- N. N.: Magyary professzor előadása. Újság 1935/67. sz. 4.
- ORMOS Mária: Diktatúrák keletkezése Európában. In: ORMOS Mária (szerk.): A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században. Budapest 2005, 169–189.
- PAKSA Rudolf: Szálasi Ferenc és a hungarizmus. Budapest 2013
- SCHWEITZER Gábor: „A tisztességes jogtanár.” Molnár Kálmán pályaképe. Budapest 2019
- SCHWEITZER Gábor: Az alkotmányjog-tudomány képviselőinek reflexiói az ún. zsidótörvényekre 1938–1943 között. Állam- és Jogtudomány, 2014/4. sz. 77–96.

⁵⁶ EGYED, Az új alkotmányok tanulságai 1.

- SZONTAGH Vilmos: A zsidótörvény jogtudományos szemléletben. Miskolc 1939
- SZONTAGH Vilmos: A zsidótörvény és a magyar alkotmány. Magyar Élet 1939/81. sz. 7.
- TELEKI Pál: A korporatív alkotmányreform terve. In: ABLONCZY Balázs (szerk.): Teleki Pál. Válogatott politikai írások és beszédek. Budapest 2000, 443–463.
- TÖRÖK Béla: A magyar és az autoritárius alkotmány. Miskolc 1940
- TÖRÖK Béla: A tekintélyuralmi rendszerek kérdéséhez. Miskolc 1940
- TÖRÖK Béla: Abriss der Ungarischen Verfassung. Budapest – Leipzig – Milano 1941
- TÖRÖK Béla: Az új német alkotmány egyes alapelveiről. Miskolci Jogászet, 1941/5. sz. 70–82.